

The Role of Islamic government in leisure economy

Mohammad Parsaian*

Faculty Member, Academic Center for Education, Culture and Research (ACECR), Tehran, Iran.
Email: Mp.iqna@gmail.com

Citation Parsaian, M. (2025). The Role of Islamic government in leisure economy. *EGHTESAD-E ISLAMI (A Quarterly Journal on Islamic Economics)*. 25 (100): 123-158

 [10.22034/iec.2025.2053803.2851](https://doi.org/10.22034/iec.2025.2053803.2851)

Received: 22 May 2025 , Accepted: 09 December 2025

Abstract

Introduction: In recent decades, leisure has emerged as a strategic sector of the global economy, playing a significant role in economic growth, employment generation, and cultural development. Nevertheless, a large portion of the existing literature is rooted in neoliberal and secular approaches and thus fails to adequately address the theoretical and policy needs of Islamic societies. In the contemporary world, leisure has taken the form of a modern, multidimensional phenomenon, serving as a platform for socialization and skill development. This transformation creates new opportunities for analysis from the perspective of Islamic economics.

Purpose: This study aims to elucidate the role and responsibilities of the Islamic government in the evaluation, organization, and policymaking of the leisure economy, based on the foundational principles of Islamic economics.

Methodology: Adopting a conceptual-inferential analytical approach, this research draws upon key issues discussed in international economic literature and integrates them with Islamic sources to provide a theoretical analysis of the government's role within the framework of Islamic economics.

Findings: The findings indicate that the Islamic government assumes a multi-dimensional and strategic role in the leisure economy. This role encompasses policymaking, infrastructure provision, promotion of healthy and value-oriented recreational activities, justice-oriented governance, regulation, and continuous monitoring of leisure patterns. By identifying productive and harmful leisure activities, the government can exercise targeted guidance and utilize instruments such as community participation and Islamic financial capacities to ensure the provision of leisure-related goods and services, particularly for lower-income groups.

Conclusion: By adhering to Islamic principles in leisure policymaking and adopting an active and strategic approach toward emerging forms of entertainment, the Islamic government can offer an indigenous and elevated model of the leisure economy. Such a model not only enhances economic efficiency but also contributes to cultural development, moral refinement, and social justice.

Keywords

Leisure Economy, Islamic Economics, Role of Government, Public Goods, Leisure Policymaking.

Copyright © 2024 The Author(s);

This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License (CC-BY-NC: <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/legalcode.en>), which permits use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited and is not used for commercial purposes.

Extended Abstract

1. Introduction

In recent decades, leisure has emerged as a strategic domain within the global economy, playing a significant role in economic growth, employment creation, and cultural development. Nevertheless, much of the existing literature is grounded in neoliberal and non-religious frameworks that fail to address the theoretical and policy needs of Islamic societies. Moreover, leisure in the modern world has taken shape as a multidimensional and contemporary phenomenon that provides a setting for socialization and skill enhancement, thereby opening new pathways for analysis from the perspective of Islamic economics.

The question of the state's role and the extent of its intervention in the economy has been one of the central debates of the modern era. While thinkers such as Hayek and Friedman advocate for a free-market approach, others support a pragmatic perspective that emphasizes state intervention as required by circumstances. Today, the debate has largely shifted from whether the state should intervene to how and in what domains intervention should occur, and most contemporary studies now emphasize effective state involvement and good governance.

Until the late 1950s, academia did not devote serious attention to the study of leisure. After World War II, however, leisure became an increasingly important field, and disciplines such as political science, sociology, and economics contributed to its development, emphasizing models of state-market interaction in resource allocation. Leisure studies have now reached a level of maturity, drawing on multidisciplinary approaches to address issues such as work-life balance, resource distribution, lifestyle patterns, and governance.

Most existing economic and social studies on leisure are based on quantitative, survey-based methods, while qualitative approaches remain limited. More importantly, almost none of these studies have been designed within the framework of Islamic economics. Given this gap, the present research aims to answer its core questions by drawing upon Islamic sources.

2. Research Methodology

This study, which seeks to clarify the role of the Islamic state in the leisure economy, is categorized as a fundamental-theoretical investigation with an interdisciplinary orientation. In light of the conceptual vacuum within Islamic economic studies, the research adopts a conceptual-inferential analyti-

cal method grounded in Islamic sources, while also engaging with economic issues presented in international academic literature.

The methodology consists of two parallel analytical tracks. First, existing literature in mainstream economics and leisure policy is examined to establish a problem-driven framework for entering Islamic sources. Second, foundational Islamic texts—encompassing objectives, principles, and normative guidelines regarding governance and human flourishing—are analyzed to determine the state's responsibilities concerning leisure.

Accordingly, the study proceeds by examining the aims and duties of the Islamic state, analyzing the place and value of leisure in Islam, identifying the relationship between the state and leisure, and reviewing the boundaries of state intervention in Islamic economic thought. A descriptive-analytical approach based on Islamic and economic sources is employed in order to answer the research questions.

3. Research Findings

An examination of the objectives and duties of the Islamic state reveals that governance in Islam is viewed as a divine trust that simultaneously pursues spiritual and worldly aims. These include enabling the growth of innate human spirituality, upholding divine ordinances, promoting justice and equity, establishing truth, maintaining public security, ensuring social welfare, expanding education, and supporting the oppressed.

From an Islamic perspective, leisure is regarded as an integral component of the divinely balanced system of human life—a purposeful opportunity for spiritual growth, physical and mental renewal, and the restoration of life's equilibrium. Religious texts emphasize a balanced distribution of time and highlight the significance of lawful enjoyment, reflection, work, and worship. Leisure is also described as a means to facilitate success in other dimensions of life.

The findings show that the Islamic state is authorized—where necessary—to intervene in the leisure economy in ways that are both legitimate and purposeful, particularly for achieving justice and promoting healthy leisure patterns. Public provision of leisure goods and services is analyzed as part of the supply mechanism in the leisure economy, assessed within the framework of state intervention as envisioned in Islamic governance.

The Islamic state possesses strategic and multidimensional responsibilities in the leisure economy, including policymaking, infrastructure provision, promotion of wholesome leisure activities, justice-oriented distribution, regulation, and continuous monitoring of leisure patterns. The state may identify

productive and harmful activities and exercise targeted guidance, while also utilizing tools such as community-based participation and Islamic financial instruments to provide leisure goods and services for lower-income groups.

Whenever policies prove ineffective or leisure patterns deviate from desirable norms, state intervention becomes more operational. By improving intersectoral coordination, engaging the private sector and civil society, and mobilizing religious capacities such as endowments and interest-free loans, the Islamic state ensures fair provision of public leisure goods. Through supportive packages and redistributive mechanisms, access for low-income groups and marginalized regions is expanded.

4. Conclusion

The analysis of the Islamic state's role in the leisure economy demonstrates that, contrary to neoliberal approaches that restrict state intervention to mere facilitation for the private sector, the Islamic state bears responsibilities that extend beyond passive supervision or minimal regulation.

A review of the Islamic state's goals and their relationship with leisure reveals that many of these aims directly relate to the domain of leisure. Consequently, the Islamic state is obligated to shape leisure into a platform for achieving the spiritual, cultural, and socioeconomic objectives of society through purposeful policymaking, planning, and oversight.

Overall, the Islamic state's role in the leisure economy must simultaneously ensure justice, moral and spiritual elevation, cultural development, and economic efficiency. By leveraging public, private, and religious capacities, the state can cultivate an indigenous Islamic model of leisure that aligns with societal values while fulfilling the needs of contemporary governance.

Funding

According to the corresponding author, this research received no specific grant from any funding agency.

Author's Contribution

The author is solely responsible for the design, implementation, writing, and final approval of the manuscript.

Conflict of Interest

The author declare that there is no conflict of interest regarding the authorship or publication of this article.

نقش دولت اسلامی در اقتصاد اوقات فراغت

محمد پارسائیان*

Email: Mp.iqna@gmail.com

عضو هیئت علمی جهاد دانشگاهی، تهران، ایران.

Use your device to scan
and read the article online

استناد پارسائیان، محمد. (۱۴۰۴). نقش دولت اسلامی در اقتصاد اوقات فراغت. فصلنامه اقتصاد

اسلامی. ۲۵ (۱۰۰): ۱۵۸-۱۲۳

10.22034/iec.2025.2053803.2851

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۳/۰۱، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۹/۱۸

چکیده

مقدمه: اوقات فراغت در دهه‌های اخیر به یکی از عرصه‌های راهبردی اقتصاد جهانی تبدیل شده و نقش مهمی در رشد اقتصادی، اشتغال و توسعه فرهنگی ایفا می‌کند. با این حال، بخش عمده ادبیات موجود بر رویکردهای نئولیبرالی و غیردینی استوارند و پاسخگوی نیازهای نظری و سیاستی جوامع اسلامی نیستند؛ به‌ویژه آنکه فراغت در جهان معاصر به قامت پدیده مدرن و چندبعدی ظهور یافته و به بستری برای اجتماعی‌شدن و ارتقای مهارت‌ها تبدیل شده که می‌تواند معبری جدید برای تحلیل از نظرگاه اقتصاد اسلامی بگشاید.

هدف: پژوهش حاضر با تکیه بر مبانی اقتصاد اسلامی در پی تبیین نقش و وظایف دولت در ارزیابی، سامان‌دهی و سیاست‌گذاری اقتصاد اوقات فراغت است.

روش‌شناسی: این تحقیق با اقتباس از مسائل اقتصادی در ادبیات بین‌المللی و با بهره‌گیری از روش تحلیل مفهومی - استنباطی مبتنی بر منابع اسلامی، درصدد ارائه تحلیلی نظری از نقش دولت در چارچوب اقتصاد اسلامی است.

یافته‌ها: دولت اسلامی نقشی چندبعدی و راهبردی در اقتصاد فراغت دارد که شامل سیاست‌گذاری، تأمین زیرساخت، ترویج تفریحات سالم، عدالت‌محوری، تنظیم‌گری و پایش مستمر الگوهای فراغتی می‌شود. دولت می‌تواند با شناسایی فعالیت‌های مولد و آسیب‌زا، هدایت‌گری هدفمند اعمال کند و از ابزارهایی همچون مشارکت نهادهای مردمی و ظرفیت‌های مالی اسلامی برای تأمین کالاها و خدمات فراغتی برای دهک‌های پایین بهره‌گیرد.

نتیجه‌گیری: دولت اسلامی قادر است با رعایت اصول اسلامی در سیاست‌گذاری فراغت و مواجهه راهبردی و فعال با سرگرمی‌های نوظهور، الگویی بومی و متعالی برای اقتصاد اوقات فراغت ارائه کند که علاوه بر کارآمدی اقتصادی، به رشد فرهنگی، تعالی اخلاقی و عدالت اجتماعی نیز منجر می‌شود.

واژگان کلیدی

اقتصاد اوقات فراغت، اقتصاد اسلامی، نقش دولت، کالای عمومی، سیاست‌گذاری فراغتی.

۱. مقدمه

محورهای تجاری، اقتصادی و فناوری صنعت اوقات فراغت از یک سو و مسیرهای فرهنگی، اجتماعی، گردشگری و آموزشی آن از سوی دیگر باعث شده صنعت اوقات فراغت امروزه یکی از مهم‌ترین مؤلفه‌های اقتصادی بسیاری از کشورهای صنعتی به حساب می‌آید؛ صنعت گردشگری به‌تنهایی حدود ۱۰ درصد از تولید ناخالص داخلی جهان را به خود اختصاص می‌دهد و تنها ارزش افزوده اقتصاد تفریحی در فضای باز آمریکا در سال ۲۰۲۳ معادل ۲/۳ درصد (۱/۲ تریلیون دلار) از تولید ناخالص داخلی (GDP) این کشور بوده است (BEA, 2024, p.24).

محور دیگر اشتغال‌زایی گسترده است که باعث شده، میلیون‌ها نفر در سراسر جهان به شکل مستقیم و غیرمستقیم در حیطه‌های مختلفی چون گردشگری، سرگرمی، هنر و سلامت، مشغول فعالیت باشند. آمارها نشان می‌دهد اقتصاد تفریح و فعالیت‌های بیرونی در سال ۲۰۲۳ حدود ۵ میلیون فرصت شغلی را پشتیبانی کرده است (BEA, 2024, p.25). محور سوم، توسعه زیرساخت‌هاست؛ چراکه ارائه خدمات و جذب گردشگران داخلی و خارجی مستلزم سرمایه‌گذاری در زیرساخت‌هایی نظیر هتل‌ها، رستوران‌ها، فرودگاه‌ها و جاذبه‌های فرهنگی است که خود به توسعه اقتصادی کشورها کمک می‌کند. محور چهارم، مزیت‌های فرهنگی و اجتماعی این صنعت است؛ زیرا فعالیت‌های فراغتی افزون بر منافع اقتصادی، در ایجاد جامعه‌ای سالم‌تر، متعادل‌تر و با نشاط‌تر مؤثرند و به برآورد نیازهای جسمانی، روانی و اجتماعی شهروندان یاری می‌رسانند.

درمجموع این مزیت‌ها سبب شده است در بسیاری از کشورها به صنعت اوقات فراغت به عنوان منبعی راهبردی برای درآمد، اشتغال، رشد بخش خصوصی و توسعه زیربنایی نگریسته شود. این صنعت اکنون یکی از ابزارهای کلیدی توسعه پایدار و کاهش محرومیت به شمار می‌رود. به نظر می‌رسد رونق

یا رکود صنعت اوقات فراغت و گردشگری در هر کشور به سیاست‌های کلان، مقررات و برنامه‌های توسعه آن کشور بستگی دارد (Cao et al., 2022, p.11). این تحقیق در پی تحلیل نقش دولت در زمینه اوقات فراغت از منظر اقتصاد اسلامی است؛ چراکه بهره‌گیری از این ظرفیت هم از منظر هماهنگی با وظایف حکومت اسلامی و هم از جهت کارآمدی و تطابق با ظرفیت‌های بومی و واقعیت‌های اقتصادی و اجتماعی، اقدامی راهبردی محسوب می‌شود و می‌تواند بخشی از سیاست‌های عدالت‌محور دولت اسلامی را تشکیل دهد؛ به این معنا که دولت با برنامه‌ریزی و حمایت از بخش‌های اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی مرتبط با اوقات فراغت، ضمن صیانت از ارزش‌های اسلامی و فرهنگی جامعه، زمینه اشتغال‌زایی سالم، رشد اقتصادی و کاهش نابرابری‌های اجتماعی و منطقه‌ای را فراهم می‌کند.

بر این اساس پرسش اصلی آن است که وظیفه دولت در اقتصاد اوقات فراغت اسلامی چیست؟ به بیان دیگر دولت اسلامی در چارچوب اقتصاد اسلامی، چه نقشی در سامان‌دهی و هدایت اوقات فراغت جامعه از جمله در تنظیم قوانین، سیاست‌گذاری، هدایت و پشتیبانی از ساختارها دارد؟ این مقاله تلاش دارد از روش توصیفی-تحلیلی با استفاده از منابع اسلامی و اقتصادی به این پرسش‌ها پاسخ دهد.

۲. پیشینه

تا اواخر دهه ۱۹۵۰، به‌جز برخی مطالعات^۱، جامعه دانشگاهی پرداخت جدی به موضوع اوقات فراغت نداشت؛ اما پس از جنگ جهانی دوم، این حوزه تدریجاً جایگاه مستقلی در فضای علمی یافت و رشته‌هایی چون سیاست، جامعه‌شناسی و اقتصاد که بستر رشد مطالعات اوقات فراغت را فراهم آوردند، بر الگوی دولت و بازار در حل مسئله تخصیص منابع به‌ویژه

۱. - وبلن (۱۸۹۹) و برخی آثار مطرح آمریکایی (Lundberg et al., 1934/ Neumeyer and Neumeyer, 1936) و انگلیسی (Russell and Russell, 1923/ Keynes, 1931).

با هدف حفظ نظم اجتماعی تأکید کردند (Rojek, et al, ۲۰۰۶). امروزه اما مطالعات اوقات فراغت به سطحی از بلوغ دست یافته که موضوعات متنوع علوم انسانی را در چارچوبی میان‌رشته‌ای جذب کرده و با بهره‌گیری از روش‌ها و نظریه‌های جدید، به تبیین مسائلی همچون توازن میان کار و فراغت، توزیع منابع فراغتی و نسبت میان اوقات فراغت، سبک زندگی و حکمرانی پرداخته است.

گراتون و تیلور (Gratton & Taylor, 2000) در کتاب «اقتصاد ورزش و اوقات فراغت» به بررسی نقش دولت در تنظیم بازارهای فراغتی از طریق ابزارهای سیاستی مانند مالیات و یارانه‌ها تمرکز می‌کند. اسکات و فوئس (Scott & Fuess, 2006) به بررسی تأثیر سیاست‌های دولتی در افزایش اوقات فراغت شهروندان ژاپنی پرداختند. این سیاست‌ها با هدف ارتقای کیفیت سبک زندگی در ژاپن، بر توسعه و گسترش فعالیت‌های فراغتی متمرکز بودند. مسئله محوری پژوهش، تحلیل پیامدهای این سیاست‌ها بر تغییر در الگوهای فراغت بود و به همین دلیل، نحوه تخصیص زمان میان انواع فعالیت‌های فراغتی نیز مورد بررسی قرار گرفت. لیندستروم (Lindström, 2011) به تحلیل تصمیمات و اهداف دولت سوئد در زمینه اوقات فراغت از منظر اصلاحات نئولیبرالی می‌پردازد و نتیجه می‌گیرد دولت به عنوان یک نیروی استراتژیک و متحد عمل می‌کند که بر تعیین اهداف، انجام پیگیری‌ها و ارزیابی برنامه‌ها تمرکز دارد.

مانسکی (Manski, 2012) در پژوهشی با عنوان «شناسایی ترجیحات درآمد-اوقات فراغت و ارزیابی سیاست مالیات بر درآمد»، به بازخوانی مسئله استنباط ترجیحات فردی در زمینه درآمد و فراغت پرداخت و آثار این ترجیحات را بر ارزیابی سیاست‌های مالیاتی بررسی کرد. یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد نحوه تخصیص زمان افراد ممکن است تحت تأثیر سیاست‌های مالیاتی یا محدود شود یا بدون تغییر باقی بماند. اشنیتکرو

همکاران (Schnittker et al., 2015) در طرح پژوهشی «مزایای اقتصادی خدمات تفریحی و اوقات فراغت روستایی» تأثیر سرمایه‌گذاری‌های کوتاه‌مدت و بلندمدت بر حوزه تفریحات را از طریق مشارکت خلاقانه و ارتقای هم‌افزایی جمعی بررسی کرده‌اند. نتایج این تحقیق نشان می‌دهد اشتراک منابع و کار جمعی می‌تواند راهکار مؤثری برای دسترسی بهتر به خدمات فراغتی و بهره‌گیری از آنها به عنوان محرک‌های اقتصادی باشد. جاود و توچکوا (Javed & Tučková, 2020) در مقاله‌ای با عنوان «نقش دولت در رقابت‌پذیری گردشگری و مدل چرخه حیات منطقه گردشگری»، با بهره‌گیری از داده‌های سری زمانی سه کشور آسیایی، نقش دولت را در توسعه گردشگری تحلیل کرده‌اند. در این مطالعه، چین در مرحله تثبیت، هند در گذار میان مراحل «درگیری» و «توسعه» و پاکستان میان مراحل «اکتشاف» و «درگیری» قرار داشته‌اند. نتایج پژوهش نشان می‌دهد چین به سطح پایین‌تری از مشارکت و حمایت دولت و هند و پاکستان به سطوح بالاتری از آن نیازمندند.

با وجود توسعه ادبیات علمی اوقات فراغت، خروجی این مطالعات به دلیل تمایز در مبانی نمی‌تواند پاسخ‌گوی مسائل اقتصاد اسلامی و کشور ایران باشد؛ بنابراین تحلیل الگوی اوقات فراغت در کشور باید بر پایه مبانی و هنجارهای اسلامی، ظرفیت‌های بومی و واقعیت‌های اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی داخلی ارائه شود. بررسی مطالعات داخلی در زمینه اوقات فراغت نشان می‌دهد عمده پژوهش‌ها بر شناسایی نحوه گذران اوقات فراغت، عوامل تأثیرگذار، اولویت‌های فراغتی و الگوهای مصرف وقت متمرکز بوده‌اند. پژوهش‌های اقتصادی و اجتماعی نیز عمدتاً با رویکرد کمی و روش پیمایشی انجام شده‌اند و سهم مطالعات کیفی بسیار اندک بوده است. در این میان دو پژوهش در بستر اقتصاد اسلامی اجرا شده‌اند. حسونود (۱۳۹۹) شاخصی برای سنجش چگونگی تخصیص زمان به کار و انواع فراغت بنا

می‌کند که میزان انطباق الگوی گذران وقت افراد با الگوی مطلوب اسلامی را اندازه‌گیری و رصد کنند. سعیدی و پارسائیان (۱۴۰۴) نیز با طرح «نظریه نابازار اسلامی» الگوی تازه‌ای برای فهم و مدیریت اقتصاد فراغت پیشنهاد می‌کنند. با این حال هیچ یک از این پژوهش‌ها به نقش دولت اسلامی در اقتصاد اوقات فراغت نپرداخته است. محقق با توجه به این خلأ تئوریک، تلاش می‌کند با بهره‌گیری از منابع اسلامی به سؤالات تحقیق پاسخ دهد.

۳. روش‌شناسی

پژوهش حاضر با هدف تبیین نقش دولت اسلامی در اقتصاد اوقات فراغت، در زمره مطالعات بنیادین - نظری قرار می‌گیرد و از حیث رویکرد، ماهیتی میان‌رشته‌ای دارد. با توجه به خلأ نظری موجود در مطالعات اقتصاد اسلامی، این تحقیق با اقتباس از مسائل اقتصادی مطرح در ادبیات بین‌المللی و با بهره‌گیری از روش تحلیل مفهومی - استنباطی مبتنی بر منابع اسلامی، در صدد ارائه تحلیلی نظری از اقتصاد اوقات فراغت در چارچوب اقتصاد اسلامی است. درواقع از یک سو تلاش شده است با بررسی ادبیات علمی موجود در حوزه اقتصاد متعارف و سیاست‌گذاری اوقات فراغت، چارچوبی مسئله‌محور برای ورود به منابع اسلامی فراهم آید و از سوی دیگر با رجوع به مبانی، اهداف و احکام اسلامی، نقش دولت در این حوزه تبیین گردد.

این پژوهش با رویکرد کاربردی تلاش دارد زمینه به کارگیری یافته‌ها در عرصه سیاست‌گذاری و مدیریت اوقات فراغت را فراهم کند و از این رهگذر با نزول از سپهر نظریه به سطح راهبردها و دستورالعمل‌های عملیاتی، گامی در جهت تقویت ظرفیت‌های اجرایی در سیاست‌گذاری اسلامی اوقات فراغت برداشته شود. هرچند این رویکرد ممکن است به کاهش تفصیل برخی مباحث نظری منجر شده باشد، اما کوشش شده است عمق تحلیلی مباحث اسلامی حفظ گردد.

۴. مبانی نظری

با توجه به خلأ نظری موجود در ادبیات علمی اوقات فراغت از منظر اقتصاد اسلامی، بخش مبانی نظری بر محور ادبیات علمی اقتصاد متعارف سامان یافت و بعد از تبیین کلی وظایف دولت در اقتصاد، به بررسی نقش دولت در اوقات فراغت پرداخته شد تا زمینه برای تحلیل نقش دولت اسلامی در اقتصاد اوقات فراغت فراهم گردد.

الف) نقش دولت در اقتصاد

نقش و حدود مداخله دولت در اقتصاد از مهم‌ترین مناقشات دوران مدرن است (کروچ، ۱۳۸۸، ص ۵۴). در تاریخ اقتصاد، برخی مانند هایک و فریدمن از طرفداران بازار آزادند؛ در حالی که دیگران از رویکرد عمل‌گرایانه حمایت می‌کنند که مبتنی بر شرایط موجود و مداخله دولت، بهترین راهکار را ارائه می‌دهد. برخی معتقدند در شرایط خاص، مداخله دولت برای اجرای قوانین و فعالیت‌های مشخص ضروری است (Karnani, 2011). اکنون بیش از دو دهه است که عمده مباحث از دخالت یا عدم دخالت دولت به سمت نحوه و حوزه دخالت دولت سوق یافته و عمده مطالعات در نظریه‌ها بر دخالت کارآمد دولت یا حکمرانی خوب معطوف شده است؛ مانند اینکه چه زمانی و تا چه حدی باید دولت دخالت کند و چه خدماتی را باید ارائه دهد (Javed & Tučková, 2020, p.1001).

ایده‌گذار از دولت به حکمرانی، سیاست‌گذاری را حاصل مشارکت شبکه‌ای از بازیگران مختلف از جمله بخش خصوصی، سازمان‌های جامعه مدنی، انجمن‌های محلی و سایر ذی‌نفعان با دولت تعریف می‌کند. جامعه پژوهشی به جای مطالعه انتقادی و تحلیلی و بدون در نظر گرفتن زمینه‌های مختلف سیاسی، اقتصادی و فرهنگی، «حکمرانی بیشتر و مشارکت ذی‌نفعان بیشتر» را به عنوان راه‌حلی برای تمام مشکلات سیاستی تجویز می‌کند (Kennell, 2020, p.68).

از آنجا که حدود مداخله دولت و نوع رابطه آن با بازار عنصری تعیین کننده در نظام اقتصادی محسوب می شود، مسئله مشارکت دولت همچنان عنصری بحث برانگیز است. استیگلitz (Stiglitz)، برنده نوبل اقتصاد، معتقد است باید یک بنیان نظری مستحکم برای مطالعات مربوط به دولت و اقتصاد شکل بگیرد. وی با تأکید بر لزوم استفاده از روش های متنوع از جمله تحقیقات نظری، مطالعات تاریخی و بازانديشی در مبانی نظری در حوزه ماهیت فرد و جامعه اذعان دارد که بخش زیادی از آثار پرفردار اخیر در اقتصاد، دیدگاهی به ویژه محدود اتخاذ کرده اند و عمدتاً بر موقعیت هایی متمرکز بوده اند که در آنها فرض می شود اقتصاد - تقریباً - همواره در وضعیت تعادل قرار دارد (Stiglitz, 2021, p.6).

با وجود تفاوت ایدئولوژی ها و ساختارهای رسمی در دولت های مختلف جهان، به نظر می رسد همه در یک نکته اشتراک نظر دارند: اهمیت گردشگری به عنوان ابزاری مؤثر برای توسعه. در همین راستا بسیاری از دولت ها نقش فعال تری در این حوزه ایفا کرده و رویکردی مداخله گرایانه تر نسبت به سایر بخش ها در پیش گرفته اند. دولت با ایجاد یک چارچوب نظارتی کلان، بستر لازم برای فعالیت صنعت گردشگری را فراهم می کند و علاوه بر آن نقش مؤثری در برنامه ریزی، مدیریت و ترویج این حوزه ایفا می کند (رفیعی دارانی و همکاران، ۱۴۰۳، ص ۱۳۱). به طور کلی نقش دولت در اقتصاد به دو دسته کلان و جزئی تقسیم می شوند که بسته به نوع نظام اقتصادی متفاوت است. دولت در اقتصاد نقش های مهم و متنوعی ایفا می کند. نخست، با قانون گذاری و ایجاد چارچوب های حقوقی و نهادی، بستر مناسبی برای تضمین حقوق مالکیت، اجرای قراردادها و شکل گیری محیطی امن برای فعالیت های اقتصادی فراهم می کند (ناظمی اشنی و اتفاق، ۱۳۹۲، ص ۱۹-۱۸). این قوانین اعتماد به نظام اقتصادی را تقویت می کنند. دوم، دولت با بهره گیری از سیاست های پولی و مالی در پی ثبات اقتصادی است؛ به ویژه

با کنترل تورم، رکود و بیکاری که تهدیدکننده نظم اقتصادی‌اند. تجربه‌ها نشان می‌دهد بازار به‌تنهایی قادر به ایجاد اشتغال و ثبات قیمت‌ها نیست (پورمقیم، ۱۳۹۵، ص ۱۳). سوم، در شرایطی که بازار در تخصیص کارا و عادلانه منابع ناتوان است، دولت با مداخله در بازار و مقررات‌گذاری، مانع از شکست‌های بازار مانند انحصار یا آثار منفی بیرونی می‌شود و در توزیع منابع میان بخش‌های مختلف عمومی و خصوصی نقش‌آفرینی می‌کند (پورمقیم، ۱۳۹۵، ص ۱۲).

چهارم، دولت در راستای عدالت اقتصادی با سیاست‌های مالیاتی و رفاهی مانند مالیات‌های تصاعدی و یارانه‌ها، به کاهش نابرابری‌ها و بازتوزیع درآمد یاری می‌رساند. پنجم، دولت با ایجاد زیرساخت‌ها، حمایت از صنایع نوپا، ارائه تسهیلات مالی و تنظیم سیاست‌های تجاری، رشد سرمایه‌گذاری و تولید داخلی را تقویت می‌کند (جعفری صمیمی، ۱۳۸۵، ج ۱، صص ۶ و ۸). ششم، تأمین کالاهای عمومی که برای بخش خصوصی سودآور نیست، از دیگر وظایف دولت است. در کنار این موارد، دولت وظایف دیگری همچون حفظ ثبات اجتماعی، مدیریت بحران‌ها، حفاظت محیط زیست و توسعه بین‌المللی نیز بر عهده دارد و در مجموع نقش‌هایی چون تنظیم‌گری، هدایت‌گری، تثبیت‌گری، توزیع‌گری و تولیدگری را در اقتصاد ایفا می‌کند.

ب) نقش دولت در اقتصاد اوقات فراغت

اقتصاد اوقات فراغت از منظرهای مختلف مورد توجه قرار گرفته است؛ برای مثال از دیدگاه اقتصاد کار و تخصیص زمان (Becker, 1965)، از منظر اقتصاد رفاه و ارزش‌گذاری فعالیت‌های اوقات فراغت (Haworth & Veal, 2004)، از لحاظ مطالعه بازارها و صنایع مرتبط با فعالیت‌های اوقات فراغت (Tribe, 2015) و از جنبه اقتصاد رفتاری و عوامل روان‌شناختی و رفتاری مانند ترجیحات، انگیزه‌ها و تأثیرات اجتماعی (Kahneman & Tversky, 2000). به نظر می‌رسد اقتصاد اوقات فراغت را باید شاخه‌ای

از علم اقتصاد دانست که به مطالعه فعالیت‌های اقتصادی مرتبط با اوقات فراغت (تولید، مصرف و توزیع کالاها و خدمات فراغتی) و تأثیرات آن بر اقتصاد کلان می‌پردازد. این حوزه نقش دولت را در تنظیم بازارهای فراغتی، تأمین زیرساخت‌های مرتبط و سیاست‌گذاری برای ارتقای رفاه اجتماعی و رشد اقتصادی از طریق اوقات فراغت بررسی می‌کند.

در اقتصاد نئوکلاسیک، الگوی تحلیل تغییرات عرضه و تقاضا و نحوه اختصاص منابع تفریحی در فضای رقابتی توسط تولیدکننده سودجویی که نیاز تولید را تنظیم می‌کند و مصرف‌کننده صرفه‌جویی که خرید را به شکل بهینه انجام می‌دهد، تعیین می‌شود؛ یعنی مصرف‌کننده به دنبال بیشینه‌سازی مطلوبیت با توجه به هزینه کالا و زمانی است که می‌تواند به تفریح اختصاص دهد؛ همچنین عواملی مانند درآمد، قیمت نسبی، کیفیت مقایسه‌ای، ارزش افزوده، مد، فرصت زمانی، تبلیغات و جمعیت بر میزان تقاضا اثر دارند (Tribe, 2015, pp.2-10).

تحلیل اقتصاد اوقات فراغت و درک تغییرات در محیط اقتصادی بیرونی این صنعت، بدون در نظر گرفتن نقش دولت ناممکن است. تحلیل کامل نقش دولت با بررسی نقش سیاست اقتصادی دولت به‌ویژه در افزایش درآمد و اشتغال، چرخه‌های اقتصادی، منابع و روش‌های سرمایه‌گذاری دولتی، ظرفیت‌های شرکت‌ها و صنایع ملی‌شده و الگوی مداخلات دولتی قابل دستیابی است (همان، ۲۲۱-۲۲۲).

در برخی تحقیقات، تبیین مداخله دولت در خدمات اوقات فراغت ذیل بخش گردشگری گنجانده شده و ذیل این بخش استراتژی مناسب برای حمایت دولتی تعریف می‌کنند. با توجه به اهمیت اقتصادی فزاینده این صنعت و نقش آن در بازآفرینی و توسعه پایدار، مداخله و حمایت دولت به جهت عرصه‌های متنوع و تقاضای فصلی و متغیر این صنعت ضرورت دارد (Javed & Tučková, 2020, p.998). اگرچه برخی همین مداخله را نیز از

روش‌هایی مانند اخذ مالیات یا ارائه یارانه به تولید تجویز می‌کنند (Copen-hagen Economics, 2005). شورای جهانی سفر و گردشگری (WTTC, 2015) نیز بیان کرده است اقتصادهایی که عملکرد بهتری در حوزه گردشگری داشته‌اند، از رویکرد «کل دولت» (whole-of-government approach) (مشارکت دولت) استفاده کرده‌اند.

با این حال عمده تحقیقات با پس‌زمینه نئولیبرالی به سوی دولت‌های کوچک، بازارهای قدرت‌مند و مداخلات سیاستی کم حرکت کردند. اینکه بخش خصوصی به بهترین نحو می‌داند چگونه صنعت گردشگری و اوقات فراغت را رشد دهد و مهم‌ترین نقش برای دولت، کنارکشیدن از راه بنگاه‌های اقتصادی و بریدن دیوان‌سالاری اداری است، به یک باور جزمی برای سیاست‌گذاران تبدیل شده است. درواقع نگرش نئولیبرالیسم از طریق نهادهای بین‌المللی تأثیرگذار همچون UNWTO و به بهانه بحران‌های اقتصادی، در سراسر جهان به یک حقیقت غیرقابل بحث تبدیل شده است و جایگاه دولت به یک نهاد تسهیل‌گر برای منافع بخش خصوصی تقلیل یافته است (Kennell, 2020, p. 69). تحقیقات این حوزه عمدتاً بر «مدل‌های کارکردی» تکیه دارند که دولت، چرخه‌ای عمدتاً عاری از ارزش (value-free) از تدوین، اجرا و ارزیابی سیاست را مدیریت می‌کند (Airey, 2015). این مدل‌های ساده‌انگارانه کارکردی پیچیدگی‌های ذاتی فرایند سیاست‌گذاری و تأثیر قدرت و ایدئولوژی را نادیده می‌گیرد.

دولت‌ها برای حمایت از خدمات فراغتی و گردشگری، گاه از طریق وضع مالیات و ارائه یارانه وارد می‌شوند و در مواردی نیز پروژه‌ها را مستقیماً یا با همکاری بخش خصوصی اجرا می‌کنند. اگرچه برخی مدعی‌اند مداخله بیش از حد دولت ممکن است به کاهش رقابت‌پذیری یا حتی شکست بازار منجر شود، اما ناتوانی دولت‌ها در مداخله مؤثر نیز می‌تواند چنین نتایجی را در پی داشته باشد (Hall, 2006/ Stiglitz, 2012). درواقع دولت با استفاده

از اختیارات قانونی خود در تأمین امنیت و ثبات سیاسی و اقتصادی می‌تواند نقش مهمی در توسعه گردشگری و اوقات فراغت ایفا می‌کنند (Devine & Devine, 2011/ Kubickova & Li, 2017). از این رو بهترین الگوی مشارکت دولتی، متناسب با شرایط اقتصادی، سیاسی و اجتماعی هر کشور است؛ برای مثال چین به مشارکت کمتر دولت نیاز دارد، در حالی که هند و پاکستان به سطح بالاتری از مشارکت دولت با برنامه‌ریزی بلندمدت نیاز دارند؛ چراکه سیاست‌های دولت در مرحله «اکتشاف» و «مشارکت» برای ایجاد انگیزه و توسعه زیرساخت‌ها نقشی مهم‌تر نسبت به مرحله «توسعه» دارد (Javed & Tučková, 2020, p.18).

فعالیت‌های دولت در حوزه اوقات فراغت در چهار دسته سیاست‌گذاری، برنامه‌ریزی، توسعه و قانون‌گذاری قرار می‌گیرد. در این میان، سیاست‌گذاری به دلیل تعیین جهت‌گیری‌ها از اهمیت بالاتری برخوردار است (جلیلیان و همکاران، ۱۴۰۱، ص ۲۱). دولت‌ها با در اختیار داشتن مشروعیت و توان سیاست‌گذاری و منابع و امکانات برای نظارت و هدایت بخش‌های اجرایی، بازیگر اصلی در فرایند توسعه‌اند (Kennell, 2020, p.68) و از طریق ساختارهای رسمی و مصوبات، برنامه‌ها و تنوعات بودجه‌ای این صنعت را هدایت می‌کنند.

سیاست‌های اقتصادی دولت، چه در قالب افزایش هزینه‌ها یا کاهش مالیات و نرخ بهره، می‌تواند مستقیماً بر رفتار فراغتی مردم و صنایع مربوط اثرگذار باشد؛ به‌ویژه در شرایط رکود یا بیکاری گسترده که بخش فراغت و گردشگری می‌تواند زمینه‌ساز اشتغال باشد. دولت‌ها همچنین با اتخاذ سیاست‌های صادراتی، مشوق‌های مالی و سرمایه‌گذاری در پروژه‌های مشترک یا دولتی، از توسعه خدمات فراغتی حمایت می‌کنند. افزون بر این تأسیس صندوق‌های خرد (Microfinancing) برای پشتیبانی از کسب‌وکارهای کوچک فراغتی، راهکاری دیگر در تقویت این حوزه است (Tribe, 2015, pp.274–275).

ج) چالش‌های دولت در اوقات فراغت

دولت‌ها با چالش‌های گوناگونی در زمینه تأمین اوقات فراغت مناسب برای شهروندان مواجه‌اند. عواملی مانند رشد جمعیت، تغییر سبک زندگی، محدودیت بودجه و مسائل فرهنگی و اجتماعی، برنامه‌ریزی در این حوزه را پیچیده کرده‌اند. به دلیل اولویت‌یافتن بخش‌هایی چون آموزش، بهداشت و عمران، معمولاً بودجه کافی برای بخش فراغتی اختصاص نمی‌یابد. از سوی دیگر افزایش هزینه‌های زندگی و فشارهای اقتصادی، قدرت خرید مردم را کاهش داده و زمان فراغت آنها را نیز محدود کرده است. تحولات سریع در سلیقه‌ها و گرایش‌های اجتماعی نیز سیاست‌گذاری دولتی را دشوارتر می‌کند. اگرچه بخش خصوصی نیز از این تغییرات آسیب می‌بیند، با انعطاف‌پذیری و توان به‌روزرسانی سریع‌تر، بهتر می‌تواند با تحولات همراه شود. گسترش فناوری و رسانه‌های اجتماعی نیز سبک زندگی و الگوی مصرف فراغت را به سمت فعالیت‌های فردی و دیجیتالی سوق داده و از تقاضا برای فضاهای عمومی کاسته است.

افزون بر این تنوع منطقه‌ای و فرهنگی در جامعه، دولت را با ضرورت طراحی برنامه‌هایی متناسب با اقشار و مناطق مختلف روبه‌رو می‌کند؛ همچنین افزایش جرم و ناامنی در برخی نواحی می‌تواند استفاده از فضاهای عمومی را کاهش دهد. چالش دیگر در حوزه کالاهای عمومی فراغتی، پدیده «سواری مجانی» است که موجب می‌شود بهره‌برداری نامتوازن از مزایای کالای عمومی - مانند سواحل یا فضاهای سبز - بدون مشارکت در هزینه‌ها شکل گیرد. چنین مواردی بر رقابت‌پذیری و انتخاب گردشگران اثر گذاشته، ضرورت توجه دقیق‌تر دولت به مدیریت و تأمین این نوع کالاها را افزایش می‌دهد (Croes, 2011).

۵. تحلیل مباحث از منظر اقتصاد اسلامی

برای تحلیل نقش دولت اسلامی در اقتصاد اوقات فراغت، برداشتن چند

گام مقدماتی ضروری است. نخست، بررسی اهداف و وظایف دولت اسلامی؛ دوم، تحلیل جایگاه و ارزش اوقات فراغت از منظر اسلام؛ سوم، برقراری نسبت میان دولت و مسئله فراغت در جامعه. چهارم، با رویکردی اقتصادی و عملیاتی، حدود مداخله دولت در اقتصاد اسلامی بررسی می‌شود تا نقش آن در اقتصاد اوقات فراغت به درستی تبیین گردد.

از آنجا که دولت اسلامی برای تحقق عدالت و ترویج الگوهای فراغت سالم، در موارد لازم مجاز به مداخله مشروع و هدفمند اقتصادی است، عرضه عمومی کالا و خدمات فراغتی به مثابه بخشی از سازوکار عرضه در اقتصاد اوقات فراغت تحلیل می‌شوند تا این اقدام در چارچوب الگوی مداخله دولت اسلامی در نظام اقتصادی مرتبط با اوقات فراغت ارزیابی گردد.

الف) مختصات دولت اسلامی

شکل‌گیری دولت‌های مدرن در اروپا و دگرگونی‌های بعدی آن در مورد وظایف دولت به‌ویژه وظایف اقتصادی، مباحث بسیاری را در ادبیات سیاسی و اقتصادی رقم زده است و متناظر با آن در دنیای خارج نیز طیف گسترده‌ای از دولت حداقلی تا دولت کمونیستی در جوامع شکل گرفته است. از آنجا که دولت در اقتصاد اسلامی، نهادی مهم و اساسی است، بسیاری تلاش کرده‌اند انواع دولت‌های حداقلی، حداکثری، سوسیالیستی، دولت رفاه و نهادگرا را بر دولت اسلامی تطبیق دهند (رضایی، ۱۳۸۳، ص ۴۰)؛ لذا نخست باید به تمایز مفهوم دولت در ادبیات علمی و جهان‌فرهنگی اسلامی دقت داشت. دولت در اسلام به معنای نهاد فراگیر و جامعی است که تمامی ابعاد زندگی فردی و اجتماعی انسان را تحت پوشش قرار می‌دهد و وظیفه دارد ارزش‌ها و قوانین الهی را در جامعه اجرا کند. در حالی که اصطلاح Government در غرب، معمولاً به معنای یک نهاد سیاسی است که مسئولیت اداره و مدیریت کشور، وضع قوانین، برقراری نظم و امنیت و ارائه خدمات عمومی به مردم را دارد.

دوم اینکه دولت در نظریه‌های مختلف مانند دولت حداقل نئوکلاسیک، دولت رفاه‌کینز و حتی نظریه هزینه مبادله و اطلاعات، نماینده مصرف‌کنندگان است؛ اما در نظریه اقتصاد اسلامی در پی حداکثرسازی مصلحت عمومی است. سوسیالیست‌ها نیز برای توسعه عدالت و مصلحت کشور می‌کوشند؛ اما تفاوت نگاه آنها به اقتصاد اسلامی در این است که اولاً در آنها اصل صرفاً بر بخش دولتی است؛ ثانیاً این دولت نماینده مردم نیست. دولت در اسلام به علت وظایفی که خداوند بر عهده آن قرار داده، نماینده خداوند و به علت به‌فعلیت‌رساندن مشروعیت آن با تصمیم عمومی مؤمنان، نماینده مردم است و در مجموع برای مصالح آنها می‌کوشد (رضایی، ۱۳۸۳، ص ۵۵).

سوم اینکه نگرش اقتصاددانان به دولت بیشتر در قالب عامل اقتصادی برون‌زا و راه‌حلی برای موارد شکست بازار است. به بیان دیگر تمام مکاتب پس از کلاسیک، به‌نوعی به شکست بازار در تحقق اهداف اذعان کردند و هر مکتب بخشی از موارد شکست را مبانی برای مداخله دولت گرفته است؛ اما مبنای حضور و مداخله دولت در اقتصاد اسلامی شکست بازار نیست، بلکه حضور دولت برای نظارت و ضمانت تحقق بخش مهمی از حقوق مردم است که در متون دینی به آن اشاره شده است؛ بنابراین در اقتصاد اسلامی، اصل بر فعالیت بخش خصوصی نیست تا نهادهای دولتی به اضطراب وارد شوند، بلکه از همان ابتدا برای هر دو بخش خصوصی و دولتی وظایفی تعیین شده است. نکته دیگر اینکه حضور دولت در بیشتر مکاتب اقتصادی، در چارچوب افزایش رفاه مادی و رفع کمبودهای نظام بازار تعریف می‌شود؛ حتی در سوسیالیسم، وظیفه اقتصادی دولت فراتر از توزیع عادلانه ثروت، برنامه‌ریزی اقتصادی و کنترل صنایع است، اما دولت در اقتصاد اسلامی اهداف جامع‌تری چون ترویج عدالت اجتماعی، مبارزه با فساد، ترویج اخلاق اقتصادی و فرهنگ دینی و توسعه پایدار دارد؛ برای مثال تأمین اجتماعی اگرچه مورد توجه دولت رفاه هم هست، این اصل در اسلام به

همراه عدالت و رفع فقر آن قدر اهمیت دارد که برای تحقق آن باید از تمام راهها و تجارب بشری بهره کامل برد و نمی‌توان به بهانه توسعه اقتصادی و رشد سرمایه‌داران از این اصول کوتاه آمد.

(ب) اهداف و وظایف دولت اسلامی

یکی از تمایزهای بنیادین حکومت دینی با سایر نظام‌های سیاسی، در اهداف و وظایف است. بر خلاف نظریه دولت حداقلی در نظام‌های نئولیبرال که وظایف دولت را در مسائل مادی محدود می‌کنند، حکومت در اندیشه اسلامی امانتی الهی تلقی می‌شود که مسئولیت‌های معنوی و مادی را توأمان بر عهده دارد (واعظی، ۱۳۹۶، ص ۲۲۷).

بر این اساس اهداف حکومت اسلامی را می‌توان در دو حوزه معنوی و دنیوی دسته‌بندی کرد؛ اهداف معنوی شامل فراهم‌سازی محیط برای رشد فطرت الهی، برپایی احکام الهی مانند اقامه نماز، پرداخت زکات و اجرای امر به معروف و نهی از منکر (حج: ۴۱)، اجرای حدود الله: «وَالْإِمَامُ ... يُقِيمُ حُدُودَ اللَّهِ» (کلینی، ۱۳۶۹، ج ۱، ص ۲۰۰)، ترویج معارف الهی و فرهنگ عبودیت: «وَلْيَكُنْ أَكْثَرُ هَمِّكَ الصَّلَاةَ» (ابن شعبه، ۱۴۰۴ ق، ص ۲۶)، گسترش قسط و عدل: «لِيَقُومَ النَّاسُ بِالْقِسْطِ» (حدید: ۲۵) و اقامه حق در میان مردم: «فَاخُكُم بَيْنَ النَّاسِ بِالْحَقِّ» (ص: ۲۶) است. وظایف حکومت دینی در تأمین نیازهای دنیوی جامعه نیز شامل برقراری امنیت عمومی و اقتدار نظامی (انفال: ۶۰)، تحقق رفاه عمومی و توسعه اقتصادی (نهج‌البلاغه، نامه ۵۳)، گسترش تعلیم و تربیت و رفع جهل (نهج‌البلاغه، خطبه ۳۴) و حمایت از مظلومان و تحقق عدالت اجتماعی (نهج‌البلاغه، خطبه ۳) می‌شود.

امیرمؤمنان^(ع) اهداف چهارگانه خود برای پذیرش حکومت را بازگرداندن نشانه‌های دین، اصلاحات در شئون اجتماعی، سیاسی، اقتصادی و اخلاقی، امنیت ستم‌دیدگان و اجرای حدود الهی برمی‌شمارند (نهج‌البلاغه، خطبه ۱۳۱). آن حضرت در فرازی دیگر (نهج‌البلاغه، خطبه ۳۴) به چهار وظیفه

مهم حکومت در «برنامه‌ریزی صحیح»، «تنظیم عادلانه مسائل اقتصادی»، «آموزش و تعلیم» و «پرورش و تهذیب اخلاقی» مردم اشاره کردند (مکارم شیرازی، ۱۳۷۵، ج ۲، ص ۳۵۰-۳۴۳). البته تمایز اصلی حکومت اسلامی با سایر حکومت‌های سکولار، پیگیری اهداف دنیوی در پرتو اهداف معنوی است؛ برای نمونه عدالت به عنوان محور حکمرانی، زیربنای تحقق رفاه و اصلاحات معرفی می‌شود: «الْعَدْلُ يَضَعُ الْأُمُورَ مَوَاضِعَهَا» (نهج‌البلاغه، حکمت ۴۳۷). یعنی در حالی که نظام سرمایه‌داری در پشت دوگانه انتزاعی توسعه و عدالت پنهان می‌شود، در آموزه‌های اسلامی، اگر عدالت بر پایه پیشرفت مردم‌پایه طراحی شود، نظام بهینه پیشرفت نیز همزمان خود را در عدالت نشان خواهد داد.

ج) جایگاه اوقات فراغت در اسلام

یکی از فرض‌های این تحقیق، جامعیت دین در ترسیم مؤلفه‌های پایدار الگوی زیست مؤمنانه است. بر این اساس اگر نیاز به فراغت و تفریح به عنوان بخشی از ضرورت‌های زیستی بشر شناخته شود، نمی‌تواند به طور کلی از حوزه اهتمام دین بیرون باشد. شواهد تجربی فراوانی مؤید نقش فعالیت‌های فراغتی و تفریحی در پرورش قوای جسمی، روانی و اخلاقی انسان است که به دلالت التزامی، موضع تأییدی دین در زمینه فراغت را نشان می‌دهد (شرف‌الدین، ۱۳۹۴، صص ۱۶ و ۳۸). در روایات به جای اصطلاح «اوقات فراغت» از تعبیر «زمان بهره‌مندی از لذت‌های حلال» استفاده شده و این زمان به عنوان زمینه‌ساز موفقیت در سایر امور زندگی انسان معرفی گردیده است. /امام کاظم(ع) در روایتی به تقسیم اوقات به چهار بخش نیایش با خدا، تأمین معاش، دیدار با برادران دینی و لذت‌های حلال توصیه می‌فرمایند و بخش اخیر را زمینه‌ساز توفیق در سه مؤلفه دیگر می‌دانند (ابن‌شعبه، ۱۴۰۴ ق، ص ۴۰۹)؛ به این معنا که اگر کسی نسبت به فراغت و تفریح بی‌توجه باشد، ممکن است توفیق او در سه بُعد دیگر نیز کاهش یابد.

پیامبر اسلام^(ص) در زمینه بهره‌گیری از عقل در زمان‌هایی که فرد برای خود اختصاص می‌دهد، به چهار زمان نیایش، محاسبه نفس، تفکر در نظام خلقت و لذت‌های حلال اشاره و اوقات فراغت را کمکی برای دستیابی به اهداف سایر زمان‌ها و عاملی برای آسایش فکر و تجدید قوا معرفی کرده‌اند (ابن بابویه، ۱۳۹۴، ج ۱، ص ۳۳۴). شهید بهشتی نیز فراغت و تفریح را فراتر از تجدید قوا، به عنوان یکی از نیازهای اصلی زندگی انسان توصیف می‌کند؛ یعنی همان گونه که خوردن پاسخ به یک نیاز طبیعی برای تأمین قوای تحلیل‌رفته است، تفریح نیز از نیازهای طبیعی بشر است که نظام اجتماعی باید برای آن فکری کند (حسینی بهشتی، ۱۳۸۹، ص ۳۴).

بنابراین تلقی اسلام از اوقات فراغت با برداشت رایج در تمدن مدرن تفاوتی بنیادین دارد. در نگرش اسلامی، فراغت نه به معنای رهایی از کار و مسئولیت، بلکه بخشی از نظام حکیمانه حیات و فرصتی هدفمند برای رشد معنوی، بازیابی قوای جسمی و روانی و تحقق تعادل در ابعاد مختلف زندگی انسان است. به بیان دیگر لذت‌های حلال بخشی از اراده الهی در نظام آفرینش انسان است تا او پیوسته از نشاط و سرزندگی برخوردار باشد و بتواند در مسیر تحقق اهداف عبادی، اخلاقی و اجتماعی حرکت کند. بر این مبنا، فراغت در متون دینی ظرفی دوسویه است که می‌تواند ممدوح یا مذموم باشد و از این رو لازم است میان «فراغت مطلوب» و «فراغت مذموم» تمایز نهاده شود و معیارهای آن مشخص گردد (پارسائیان، ۱۴۰۴، ص ۱۱۱).

در تحلیل منابع دینی، معیارهای فراغت در سه سطح قابل تفکیک است؛ نخست حدود ضروری یعنی شاخصه‌های فقهی و الزامی که ناظر به پرهیز از لغو و گناه است. دوم شاخص‌های تعالی یعنی معیارهای ایجابی که فراغت را در خدمت رشد اخلاقی، فرهنگی و علمی سامان می‌دهد؛ برای نمونه فراغت باید سالم باشد و هیچ پیامد ناپسند جسمی، روانی، اخلاقی، معنوی و فکری نداشته باشد (صحیفه سجادیه، ۱۳۷۵، ص ۷۶). سوم الگوی

تراز، یعنی مؤلفه‌های ایده‌آل فراغت که جهت‌گیری مطلوب تمدن اسلامی را نشان می‌دهد. البته برخی روایاتی به صورت مصادیق عصری همچون اسب‌سواری، تیراندازی (کلینی، ۱۳۶۹، ج ۵، ص ۵۰) و شنا (حر عاملی، ۱۴۱۲، ج ۱۷، ص ۳۳۱) توصیه می‌کنند؛ فعالیت‌هایی که به رشد مهارت‌ها و تقویت روحیه سلحشوری مردم کمک می‌کنند.

بنابراین در تمدن اسلامی، اوقات فراغت بر پایه معیارهای الهی و متعالی تعریف می‌شود نه بر اساس الگوهای مصرف‌محور نظام سرمایه‌داری. بر این اساس اقتصاد اوقات فراغت در جامعه اسلامی نیز باید ناظر به این مبانی تنظیم شود تا مداخلات دولت اسلامی و سیاست‌گذاری‌های اقتصادی در این حوزه، در خدمت رشد انسان و تعالی جامعه اسلامی قرار گیرد نه بر پایه تقاضای مصرفی یا منفعت مالی صرف. بنابراین تحلیل اقتصادی اوقات فراغت در جامعه اسلامی باید همزمان با در نظر گرفتن این معیارهای ارزشی و معنایی صورت گیرد تا هم بهره‌وری منابع و خدمات فراغتی تضمین شود و هم اهداف کلان تربیتی و اجتماعی دولت اسلامی در راستای توسعه پایدار و تعالی انسانی تحقق یابد (سعیدی و پارسائیان، ۱۴۰۴، ۵۹-۶۱).

۶. وظایف دولت اسلامی در اوقات فراغت

طبیعی است در پیشینه مداخلات دولت اسلامی در زمینه اوقات فراغت منابع چندانی یافت نمی‌شود؛ چراکه با توجه به اولویت تأمین عادلانه نیازهای ضروری جامعه، فرصت کمتری به ساماندهی اقتصاد اوقات فراغت مهیا شده است. ثانیاً اوقات فراغت در معنای جدید پدیده‌ای نوظهور است و در رویکرد سنتی با درهم‌تنیدگی فعالیت‌های روزانه و اوقات استراحت اعضای خانواده با یکدیگر، نقش چندانی برای دولت در نظر گرفته نمی‌شد. نیاز انسان معاصر به تفریح و سرگرمی موجب شد به موازات تغییرات در سبک زندگی و تحولات فناورانه، «اوقات فراغت» وارد سطوح تکنولوژیک صنعتی شود و گذران مناسب

این اوقات از جمله اولویت‌های افراد به شمار آید. درحقیقت اوقات فراغت، عرصه اجتماعی نوینی است که در بستر مدرنیته، تغییرات فرهنگی اجتماعی معاصر و رشد مصرف‌گرایی، معنا و اهمیت یابد و علاوه بر تأمین نیازهای فردی، به بستری برای اجتماعی‌شدن، انتقال ارزش‌ها و هنجارها، تربیت و ارتقای مهارت‌ها تبدیل شود؛ تا جایی که امروزه از تمدن فراغت صحبت به میان می‌آید (شاطریان و همکاران، ۱۳۹۱، ص ۱۴۱).

بر مبنای اهداف و وظایف دولت و بر پایه مفهوم اسلامی فراغت، دولت اسلامی وظیفه دارد آحاد مردم را با اختیار و آگاهی به سمت انتخاب فعالیت‌های مفید و متناسب با نیاز و سلیقه سوق دهد و از این طریق ضمن تأمین نیازهای جسمانی و روانی جامعه، اوقات فراغت را به فرصتی برای رشد و شکوفایی تبدیل کند. در ادامه به مهم‌ترین وظایف دولت در این زمینه اشاره می‌شود:

الف) سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی

نخستین وظیفه دولت خیرخواهی برای امت است که از طریق برنامه‌ریزی صحیح و جامع برای تضمین و تأمین منافع معنوی و مادی مردم است (مکارم شیرازی، ۱۳۷۵، ج ۲، ص ۳۴۵). دولت اسلامی وظیفه دارد با هدف توسعه و بهبود اوقات فراغت شهروندان در راستای مقاصد اسلامی سیاست‌ها، برنامه‌های جامع بلندمدت و طرح‌های کوتاه‌مدت طرح‌ریزی کند. علاوه بر تدوین برنامه جامع، می‌بایست فرایند تنظیم قوانین، لوایح، آیین‌نامه‌ها و دستورالعمل‌های اجرایی مطابق با احکام اسلامی و ناظر به تنوع نیازها و علایق گروه‌های مختلف سنی، ظرفیت‌های منطقه‌ای و آداب و رسوم اقوام و گروه‌های مختلف اجتماعی سامان یابد. بهتر است در سیاست‌گذاری‌ها راهبردهای زیر در نظر گرفته شود:

طیف مخاطبان در تطبیق احکام دینی: یکی از ویژگی‌های قرآن کریم در مدیریت فرهنگی و طرح‌ریزی الگوی تعامل اجتماعی، تمایز میان امور جدی همچون شرک، کفر و ایجاد فساد عمومی با برخی امور لغوی است که جدیت

و همتی در انجام آن وجود ندارد. خداوند متعال در موارد مهم مانند توحید، تیغ تیز خود را نشان می‌دهد (نساء: ۴۸)؛ اما در امور لغوی مصالحه‌پذیر است. لغو شامل هر گفتار، کردار یا موضوع خارجی می‌شود که فاقد فایده باشد (مصطفوی، ۱۳۶۸، ج ۱۰، ص ۲۰۸)؛ لذا افراد بر اساس درجه کمال و رشد معنوی در صدد کاهش و کنترل آن‌اند؛ به همین جهت خداوند متعال یکی از اوصاف مؤمنان را اعراض از لغو (مؤمنون: ۳) معرفی می‌کند و عباد الرحمن را به خاطر مرور کریمانه در مواجهه با لغو (فرقان: ۷۲) می‌ستاید.

بر این اساس دولت اسلامی موظف است سیاست‌های متفاوتی را برای طیف‌های مختلف مخاطبان در جامعه در نظر گیرد. از منظر اقتصاد اوقات فراغت، این تنوع به معنای وجود ساختار پیچیده‌ای از عرضه و تقاضای فراغتی است که باید به صورت هدف‌مند و متوازن مدیریت شود. در نتیجه دولت اسلامی باید از نقش صرفاً ناظر یا تنظیم‌گر فزاینده و با طراحی سازوکارهای مالی، حمایتی و آموزشی، نوعی اقتصاد فراغت هدایت‌شده را شکل دهد که در آن تنوع طیف مخاطبان و ارزش‌های اسلامی همزمان تحقق یابد.

امتزاج نگرش دینی و فرم‌های مدرن فراغت: مداخلات و سیاست‌های اقتصادی و اجتماعی دولت نباید از امکان تعامل اجتماعی، همگرایی و تقریب سویه‌های مختلف فرهنگ رایج مدرن با فرهنگ دینی غافل شود؛ به‌ویژه آنکه اصلاح الگوهای گذران اوقات فراغت جوانان بیشتر از مسیر امتزاج افق‌های دینی و عرفی شدنی است؛ چراکه این امکان وجود دارد که یک فرم اجتماعی واحد‌پذیرای محتواهای اجتماعی متنوع باشد و همزمان محتواهای عرفی و دینی، مادی و معنوی و مجازی را بپذیرد.

بنابراین گونه‌های فراغتی مدرن - مانند سینما، بازی‌های دیجیتال و شبکه‌های مجازی - لزوماً حامل محتوای غیردینی نیستند، بلکه می‌توانند ظرفی برای انتقال معنا و محتواهای دینی و اخلاقی باشند؛ از این رو دولت اسلامی در حوزه سیاست‌گذاری فراغتی می‌تواند با گذر از تقابل دین و

مدرنیت، بر «تلفیق کارکردی» تمرکز نماید. این تلفیق درواقع فرصتی برای بازتعریف هویت دینی در عرصه اقتصاد فراغت است؛ نمونه عینی آن ترکیب صنعت گردشگری و سنت زیارت در قالب «بومگردی امامزاده‌ها» در بافت‌های تاریخی و کوهستانی است.

در نظر گرفتن روابط پیچیده فرهنگ و اقتصاد: یکی از الزامات بنیادین در سیاست‌گذاری اقتصادی، توجه به روابط پیچیده و چندسویه میان فرهنگ و اقتصاد است. نادیده گرفتن این روابط از سوی سیاست‌گذاران، به تحلیل‌های سطحی از واقعیت‌های اجتماعی و در نتیجه به ناکامی در ترسیم شرایط مطلوب و تحقق اهداف منجر می‌شود (خیری‌دوست لنگرودی و همکاران، ۱۳۹۹). در چارچوب اقتصاد اوقات فراغت اسلامی، این پیوند اهمیت دوچندان می‌یابد؛ زیرا بخش عمده‌ای از فعالیت‌های فراغتی در بستر فرهنگی جامعه شکل می‌گیرد و بدون درک سازوکارهای فرهنگی حاکم بر ذائقه، مصرف و ترجیحات فراغتی، سیاست‌گذاری اقتصادی کارآمد نخواهد بود. از این رو دولت اسلامی باید با بهره‌گیری از ظرفیت‌های فرهنگی و اجتماعی جامعه، سازوکارهای اقتصادی و نهادی لازم را برای پیوند میان صنایع فرهنگی، دینی و فراغتی ایجاد کند. این رویکرد افزون بر پیوند معنویت، لذت و منفعت اقتصادی در زندگی روزمره مردم، موجب تنوع‌بخشی به بازار فراغت، توسعه اشتغال در صنایع خلاق و فرهنگی و افزایش گردش مالی در بخش‌های فرهنگی حلال می‌شود.

مواجهه راهبردی و پویا با سرگرمی‌های نوظهور: مفهوم بازی در دنیای قدیم و سنت دینی متمایز از گستره و کارکرد مفهوم بازی در دنیای مدرن است؛ لذا نمی‌توان با یک تحلیل ساده فرهنگی و استناد فقهی از کنار آن گذشت؛ به‌ویژه آنکه در جهان مدرن، با گسترش فناوری دیجیتال، مفهوم بازی از حوزه جسم به عرصه ذهن، تعامل مجازی و اقتصاد دیجیتال گسترش یافته و یکی از سودآورترین بخش‌های اقتصاد اوقات فراغت و جزو صنایع

خلاق و فرهنگی استراتژیک شناخته می‌شود. از این رو در صورت مواجهه راهبردی و پویا با پدیده‌های نوظهور فراغتی در چارچوب اقتصاد اوقات فراغت اسلامی، می‌توان آنها را به فرصتی برای بازآفرینی نظام فراغت تبدیل کرد؛ برای نمونه از طریق حمایت هدف‌مند مالی، مالیاتی و فناورانه می‌توان زمینه رشد بازی‌های بومی را فراهم کرد تا بخشی از بازار مصرف فراغتی جامعه به اقتصاد فرهنگی و دینی پیوند بخورد.

ب) تأمین زیرساخت

گام بعدی در اقتصاد اوقات فراغت اسلامی، تأمین و توسعه زیرساخت‌های فراغتی است؛ زیرا بدون وجود بسترهای کالبدی، نهادی و فناورانه، سیاست‌ها به سطح توصیه‌های فرهنگی تقلیل می‌یابند و کارکرد اقتصادی فراغت در جامعه محقق نخواهد شد. توسعه زیرساخت‌های کالبدی و فضاهای فراغتی عمومی همچون پارک‌ها، بوستان‌ها، مسیرهای پیاده‌روی و دوچرخه‌سواری، مجموعه‌های ورزشی، کتابخانه‌ها، فرهنگ‌سراها و مراکز آموزشی فراغتی از وظایف بنیادین دولت اسلامی است. این فضاها باید در دسترس عموم مردم، ارزان، ایمن و خانوادگی باشند تا بر اساس الگوی توزیع فرصت‌ها در اقتصاد اسلامی، فراغت از مصرف کالای خصوصی به تجربه اجتماعی تبدیل شود.

فراغت اسلامی همچنین باید در چارچوب یک شبکه اقتصادی پایدار پشتیبانی شود؛ لذا زیرساخت‌های اقتصادی و نهادی باید از طریق ایجاد صندوق‌های حمایت از کارآفرینی فرهنگی، نهادهای تنظیم‌گر حوزه فراغت و قوانین تسهیل‌گر برای سرمایه‌گذاری در صنایع فرهنگی و گردشگری تقویت شود؛ برای مثال دولت با ایجاد اکوسیستم ملی بازی‌های دیجیتال اسلامی شامل استارت‌آپ‌ها، مراکز فناوری و نوآوری و نهادهای دینی و فرهنگی می‌تواند موجب شکل‌گیری اشتغال پایدار، تولید محتوای خلاق و رقابت‌پذیری بین‌المللی شود. همچنین با تدوین سیاست‌های تشویقی، مالیاتی و حقوقی، می‌توان زمینه مشارکت فعال بخش خصوصی و تعاونی را در توسعه زیرساخت‌های فرهنگی، ورزشی، گردشگری و فناورانه فراهم کرد.

ج) آموزش و ترویج تفریحات سالم

دولت‌ها عموماً با استفاده از سیاست مالی و تنظیم بازار به ایفای نقش در همه بخش‌ها از جمله بخش فرهنگ می‌پردازند و بر رفتار مصرفی و تولیدی اثر می‌گذارند (عرب‌بافرانی و همکاران، ۱۴۰۲، ص ۳۰۷). دولت در چارچوب اقتصاد اوقات فراغت اسلامی، علاوه بر نظارت بر عرضه فعالیت‌های فراغتی، تقاضا را نیز به صورت هوشمند مدیریت می‌کند. ابزارهای مالی (تسهیلات، یارانه‌ها، سرمایه‌گذاری‌های مشترک) و ابزارهای تنظیمی (قوانین و استانداردها) می‌تواند جهت‌گیری بازار فراغت را از فعالیت‌های صرفاً مصرفی به فعالیت‌های مولد، سالم و خلاق تغییر دهد.

مسیر دیگر برای هدایت رفتار مصرفی یا شکل‌دهی به ذائقه فراغتی مردم، ارتقای سواد فراغتی است؛ چراکه فراغت، بازتاب فرهنگ و سبک زندگی است و سیاست‌گذاری اقتصادی بدون اصلاح نگرش‌ها و باورهای فرهنگی مؤثر نخواهد بود؛ لذا دولت باید با تولید محتوای بومی و تقویت صنایع فرهنگی اسلامی، سبک زندگی فراغتی تراز اسلامی را بازتعریف و ترویج کند. درواقع آموزش چگونگی مصرف درست، زمان‌بندی فراغتی، انتخاب آگاهانه سرگرمی‌ها می‌تواند به ایجاد بازار اسلامی فراغت بینجامد که در آن، ترجیحات مصرف‌کنندگان با ارزش‌های اسلامی و اخلاق اجتماعی همسو باشد.

مسئله دیگر در اقتصاد فراغت اسلامی، تلفیق کارکردهای آموزشی، تربیتی و اقتصادی با سرگرمی است؛ یعنی سرگرمی علاوه بر کسب لذت حلال، در خدمت تربیت، آموزش و ارتقای سرمایه انسانی قرار گیرد. اگر بازی‌های دیجیتال، پویانمایی‌ها و برنامه‌های فراغتی بتواند مهارت‌های شناختی، اجتماعی، قرآنی و تاریخی را منتقل کند، علاوه بر کارکردهای فرهنگی، منجر به شکل‌گیری زنجیره ارزش در حوزه فراغت می‌شود.

اقتصاد اوقات فراغت اسلامی بر هم‌افزایی نهادهای فرهنگی، آموزشی، تبلیغی و اجتماعی برای تبلیغ الگوهای صحیح گذران فراغت مولد و خلاق

با همکاری و محوریت خانواده، مدارس و رسانه‌ها تأکید دارد؛ برای مثال می‌توان از برنامه‌های فراغتی خانواده‌محور یا کمپ‌های آموزشی، تفریحی و مهارتی بهره‌برداری کرد. برگزاری کمپ‌های فراغتی-آموزشی مانند مدل STEM با محوریت مهارت‌های شناختی، زیست‌محیطی، دینی و فناورانه، مصداق تبدیل فراغت به فرایند رشد و توان‌مندسازی است.

د) عدالت‌محوری

دولت اسلامی موظف است تمام سیاست‌ها و برنامه‌های خود را بر پایه عدالت اجتماعی و اقتصادی تنظیم کند؛ از این رو معیار توزیع منابع و فرصت‌های تفریحی در اقتصاد اوقات فراغت اسلامی نیز عدالت است. یکی از شاخص‌های مهم، دسترسی برابر به فرصت‌های فراغتی در قالب عدالت توزیعی است؛ برای مثال تمرکز امکانات در برخی مناطق شهری و بی‌توجهی به مناطق حاشیه‌ای از مصادیق نابرابری فراغتی است.

دولت اسلامی همچنین با سیاست‌های بازتوزیعی هدف‌مند مانند اختصاص بودجه برای مناطق کم‌برخوردار یا ارائه بسته‌های فراغتی یارانه‌ای برای دهک‌های پایین درآمدی یا گروه‌هایی مانند معلولان، سالمندان و افراد بی‌سرپرست و حمایت از گردشگری مردمی می‌تواند این شکاف را کاهش دهد. علاوه بر عدالت توزیعی، اقتصاد اوقات فراغت اسلامی بر عدالت در مصرف فرهنگی و مشارکت فعال در تولید محتوا تأکید دارد؛ یعنی شرایطی فراهم شود تا اقشار مختلف جامعه در فرایند تولید و تصمیم‌سازی فرهنگی و تفریحی نیز مشارکت کنند. برای مثال ایجاد مراکز فرهنگی محلی، جشنواره‌های مردمی فرصت برابر برای بروز خلاقیت و مشارکت را فراهم می‌کند.

درمجموع دولت اسلامی در چارچوب اقتصاد اوقات فراغت، ابزارهای متنوعی برای تحقق عدالت در اختیار دارد؛ از مالیات‌های فرهنگی تصاعدی برای تأمین مالی فعالیت‌های فراغتی عمومی تا یارانه‌های هدف‌مند فرهنگی برای حمایت از خانواده‌های کم‌درآمد؛ از سرمایه‌گذاری در زیرساخت‌های

فراغتی مناطق کم‌برخوردار تا سیاست‌های مالکیتی عادلانه در بهره‌برداری از منابع طبیعی برای توسعه فضاهای تفریحی. در این نگاه عدالت اقتصادی در فراغت به معنای بازتوزیع عادلانه فرصت‌ها و امکانات است نه صرفاً تقسیم درآمد. به تعبیر شهید صدر بهره‌برداری از منابع عمومی باید به گونه‌ای باشد که توازن اجتماعی آسیب نبیند و شکاف طبقاتی در فرصت‌های فرهنگی تعمیق نشود (صدر، ۱۳۷۵، ص ۶۷۳). حتی بهره‌برداری از منابع طبیعی نباید مانع از عدالت نسلی و برخورداری نسل‌های آینده از فرصت‌های مشابه شود.

هـ) نظارت و پایش مستمر

نظارت و پایش مستمر، اگرچه آخرین حلقه از فرایندهای اجرایی دولت در حوزه اوقات فراغت است، باید از مراحل نخست سیاست‌گذاری و طراحی برنامه‌ها آغاز شود. در اقتصاد اوقات فراغت اسلامی، نظارت به معنای کنترل و محدودسازی نیست، بلکه سازوکاری برای هدایت فرهنگی، تنظیم اقتصادی و ارزیابی اجتماعی فعالیت‌های فراغتی است تا مسیر کلی نظام فراغت جامعه در جهت رشد، تعالی و عدالت سامان یابد.

در بُعد اقتصادی، دولت اسلامی موظف است از طریق نهادهای تخصصی، عملکرد بنگاه‌ها و صنایع فعال در حوزه فراغت - از جمله گردشگری، ورزشی، هنری، رسانه‌ای و دیجیتال - را از نظر شفافیت مالی، عدالت رقابتی و کارایی اجتماعی پایش کند. این نظارت با هدف جلوگیری از تجاری‌سازی افراطی، تمرکزگرایی و انحصار در بازار فراغت صورت می‌گیرد و در عین حال، زمینه حمایت از کسب‌وکارهای کوچک، محلی و خلاق را فراهم می‌کند.

در بُعد فرهنگی، نظارت بر محتوای سرگرمی‌ها، بازی‌ها، فیلم‌ها و سایر محصولات فراغتی از حیث هماهنگی با ارزش‌ها و هنجارهای اسلامی ضرورت دارد تا ضمن جلوگیری از نفوذ فرهنگی بیگانه، تولیدات بومی و ارزش‌محور تقویت شوند. همچنین سنجش و ارزیابی اجتماعی فعالیت‌های فراغتی باید در دستور کار دولت قرار گیرد تا سیاست‌گذاری‌ها بر پایه داده

و شواهد واقعی اصلاح شوند. تحقق این امر نیازمند نهادهای میان‌بخشی و سامانه‌های داده‌محور برای پایش اقتصادی و فرهنگی بازار فراغت است. چنین نظامی می‌تواند از نفوذ نرم فرهنگی جلوگیری کرده، زمینه رشد صنایع فرهنگی و فراغت اسلامی را فراهم آورد.

و) تأمین کالای عمومی فراغتی

ساموئلسون (۱۹۵۴) با معرفی مفهوم «کالای عمومی» (Common good) دو ویژگی «رقابت‌ناپذیری» (non-rivalrous) و «غیرانحصاری بودن» (non-excludable) را برای آن ذکر کرد. این مفهوم به مرور زمان تکامل یافت و علاوه بر کالاهای عمومی محض، کالاهای عمومی دیگری را هم در بر گرفت و طبقه‌بندی کاربردی‌تری از آن ارائه شد (دادگر، ۱۳۹۲، ص ۱۱۱-۱۱۹). بر اساس این ویژگی‌ها، کالاها به چهار دسته کالاهای خصوصی، کالاهای عمومی، منابع مشترک و انحصارهای طبیعی (natural monopoly) تقسیم می‌شوند (موریس و فیلیپس، ۱۳۸۵، ج ۲، ص ۳۶۲-۳۳۲).

به باور اقتصاددانان تأمین کالاهای عمومی در غیاب دولت به میزان بهینه نخواهد بود و پدیده‌هایی مانند «سواری مجانی» مانع تولید مؤثر می‌شود. هزینه‌های بالای عقد قرارداد و نظارت، مانعی جدی برای مشارکت بخش خصوصی است (Klaes, 2008). دولت در تأمین کالاهای عمومی سه نقش کلیدی دارد: تعیین نوع کالا - مانند خدمات تفریحی -، تخصیص بودجه و شیوه تولید - مستقیم یا واگذاری - و ارزیابی هزینه - فایده پروژه‌ها (منکیو، ۱۴۰۱، ص ۲۶۳). با این حال گستره کالاهای عمومی میان کشورها متفاوت و تابع دیدگاه‌های سیاسی، اجتماعی و فرهنگی هر دولت است (Tribe, 2015, p.228).

بررسی اهداف دولت در نسبت با اوقات فراغت نشان داد که اهدافی چون ایجاد رفاه فراگیر، تهیه نیازهای اساسی مردم، آموزش عمومی، ترویج عدالت اجتماعی و ترویج فرهنگ دینی بی‌ارتباط با مقوله اوقات فراغت نیستند و می‌توانند در ارائه کالای عمومی فراغت اثرگذار باشند. البته از این مبنا نیز

نمی‌توان جواز ورود مستقیم دولت در تهیه و توزیع کالای عمومی اوقات فراغتی را استنباط کرد؛ چراکه دولت در مرحله نخست می‌تواند از طریق سیاست‌های مالی، اجتماعی و صنعتی، زمینه تأمین بهینه نیازهای فراغتی را فراهم کند؛ برای مثال دولت می‌تواند در سیاست مالی خود اقدامات انبساطی مثل افزایش مخارج دولت در بخش‌های عمومی مانند ساخت مراکز تفریحی یا کاهش مالیات برای افزایش قدرت خرید مردم انجام دهد؛ البته به شکلی که این اقدام موجب کسری بودجه، افزایش تورم و افزایش مجدد هزینه‌های فراغتی خانوار نشود؛ همچنین دولت در قالب سیاست‌های اجتماعی توان سرمایه‌گذاری در خدمات عمومی فراغتی را دارد یا تحت عنوان سیاست‌های صنعتی می‌تواند از صنایع گردشگری و تفریح داخلی حمایت کند یا در قالب سیاست‌های صادراتی و مدیریت تقاضا می‌تواند بر سازوکار تولید و توزیع کالا و خدمات فراغتی اثر بگذارد.

درمجموع در صورت ناکارآمدی این سیاست‌ها یا انحراف الگوهای فراغتی از مسیر درست، مداخله دولت وارد فاز عملیاتی‌تری خواهد شد. اگرچه دولت ظرفیت منحصر به فردی در زمینه کالاهای عمومی دارد، بهتر است ضمن تقویت نقش خود در برنامه‌ریزی، تأمین زیرساخت، آموزش، ترویج و نظارت، با افزایش هماهنگی میان‌بخشی و جلب مشارکت بخش خصوصی، نهادهای مردمی و ظرفیت‌های دینی مانند وقف و قرض‌الحسنه، تأمین عادلانه کالاهای عمومی فراغتی را تضمین کند و از طریق بسته‌های حمایتی، دسترسی گروه‌های کم‌درآمد و مناطق محروم را به این خدمات گسترش دهد.

نتیجه‌گیری

تحلیل نقش دولت اسلامی در اقتصاد اوقات فراغت نشان می‌دهد بر خلاف رویکردهای نئولیبرالی که عمدتاً مداخله دولت را محدود به تسهیل‌گری برای بخش خصوصی می‌دانند، این دولت مسئولیتی فراتر از نقش صرفاً ناظر یا تنظیم‌گر دارد. در بررسی اهداف دولت اسلامی و نسبت آنها با اوقات

فراغت مشخص شد که بسیاری از اهداف با مقوله اوقات فراغت در ارتباط است؛ از این رو دولت اسلامی، موظف است با سیاست‌گذاری، برنامه‌ریزی و نظارت هدف‌مند، فراغت را به بستری برای تحقق اهداف معنوی، فرهنگی و اقتصادی جامعه تبدیل کند.

بر اساس نتایج این تحقیق، وظیفه اصلی دولت «سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی» است. در نظر گرفتن روابط پیچیده فرهنگ و اقتصاد و تنوع مخاطبان در تطبیق احکام دینی، مواجهه راهبردی با سرگرمی‌های نوظهور و امتزاج نگرش دینی و آشکال مدرن فراغت از جمله راهبردهایی بود که در این مسیر توصیه شد. ایجاد و توسعه فضاهای فراغتی عمومی، زیرساخت‌های کالبدی و فناوریانه و تقویت نهادهای اقتصادی و قانونی برای حمایت از فعالیت‌های فرهنگی و فراغتی، از پیش‌نیازهای تحقق اهداف اقتصاد فراغت اسلامی است. آموزش و ترویج تفریحات سالم نیز زمینه‌ساز مصرف هوشمندانه و خلاقانه فراغت و ایجاد بازار فراغت مبتنی بر ارزش‌هاست. رعایت عدالت‌محوری در تمام عرصه‌های حوزه اوقات فراغت از تولید و توزیع منابع و فرصت‌های فراغتی تا عدالت بین‌نسلی و نظارت و پایش مستمر از دیگر وظایف دولت است. این نظارت سازوکاری برای هدایت فرهنگی، تنظیم اقتصادی و ارزیابی اجتماعی فعالیت‌های فراغتی است تا مسیر کلی نظام فراغت جامعه در جهت رشد، تعالی و عدالت سامان یابد. البته برنامه‌های اجرایی دولت باید در هماهنگی و تعامل دستگاه‌های مختلف و همراهی سازمان‌های مردم‌نهاد در عرصه‌های مختلف تنظیم شود. با این حال اگر اعمال این سیاست‌ها موجب تأمین عادلانه خدمات اوقات فراغت برای کل جامعه نشد یا علاوه بر نظارت‌ها و مشوق‌های دولتی، الگوهای گذران اوقات فراغت جامعه در مقصدی غیراسلامی کرد، دولت با بهره‌گیری از مشارکت بخش مردمی، ظرفیت‌های فرهنگی و دینی می‌تواند کالا و خدمات فراغتی را در قالب کالای عمومی و بسته‌های حمایتی جهت بهره‌مندی دهک‌های پایین جامعه عرضه کند.

حامی مالی

بنا به اظهار نویسنده مسئول، این مقاله هیچ‌گونه حامی مالی ندارد.

سهم نویسنده در پژوهش

نویسنده مسئولیت کامل طراحی، اجرا، نگارش و تأیید نهایی مقاله را بر عهده داشته است.

تضاد منافع

نویسنده اعلام می‌دارند که هیچ تضاد منافی در رابطه با نویسندگی و یا انتشار این مقاله ندارد.

منابع و مآخذ

* قرآن کریم.

** نهج البلاغه. گردآورنده شریف رضی، تصحیح صبحی صالح.

*** صحیفه سجادیه (۱۳۷۵). ترجمه حسین انصاریان، تهران: پیام آزادی.

ابن بابویه، محمد بن علی (۱۳۹۴). معانی الأخبار. ج ۱، علی اکبر غفاری، چ ۷، قم، دفتر انتشارات اسلامی.

ابن شعبه، حسن بن علی (۱۴۰۴/۱۳۶۳) تحف العقول عن آل الرسول صلی الله علیه و آله. قم: جامعه مدرسین حوزه علمیه قم - دفتر انتشارات اسلامی.

پارسائیان، محمد (۱۴۰۴). مبانی، شاخص‌ها و الگوی گذران اوقات فراغت در اسلام. قرآن و علوم اجتماعی، ۵ (۳)، ۸۰-۱۲۱، در:

<https://doi.org/10.22034/arq.2025.234460>

پورمقیم، جواد (۱۳۹۵). اقتصاد بخش عمومی. چ ۲، تهران: نشر نی.

جعفری صمیمی، احمد (۱۳۸۸). اقتصاد بخش عمومی (۱). تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت).

جلیلیان، لعلیا، حدیری، محمدتقی، و احدنژاد روشتی، محسن (۱۴۰۱). نقش دولت در توسعه گردشگری با تأکید بر سیاست‌های اقتصادی. اقتصاد شهری، ۷ (۱)، ۱۹-۳۸.

حرّ عاملی، محمد بن حسن (۱۴۱۲ق). وسائل الشیعة إلى تحصیل مسائل الشریعة. قم: مؤسسه آل‌البیت^(ع) لاحیاء التراث.

حسینی بهشتی، سیدمحمد (۱۳۸۹). تفریح از دیدگاه اسلام. صدای جمهوری اسلامی ایران، ش ۵۳.

دادگر، یدالله (۱۳۹۲). *اقتصاد بخش عمومی*، چاپ دوم، قم: انتشارات دانشگاه مفید.
رضایی، مجید (۱۳۸۳). جایگاه نهاد دولت در عرصه اقتصاد. *اقتصاد اسلامی*، ۴ (۱۴)، ۶۲-۳۷.

رفیعی دارانی، هادی، تعالی مقدم، آزاده، و رهنما، علی (۱۴۰۳). اندازه دولت و اشتغال‌زایی صنعت گردشگری: مطالعه موردی استان خراسان رضوی. *پژوهش‌ها و سیاست‌های اقتصادی*، ۳۲ (۱۱۰)، ۱۵۸-۱۲۲.

سعیدی، علی و پارسائیان، محمد (۱۴۰۴). *اقتصاد اسلامی اوقات فراغت: درآمدی بر نظریه نابازار اسلامی*. *اقتصاد اسلامی*، ۲۵ (۹۹)، ۷۵-۴۱، nv.

<https://doi.org/10.22034/iec.2025.2065486.2899>

شاطریان، محسن، اشنویی، امیر، و گنجی‌پور، محمود (۱۳۹۱). تحلیل فضایی نحوه و میزان گذران اوقات فراغت. *مطالعات توسعه اجتماعی-فرهنگی*، ۱ (۱)، ۱۶۶-۱۴۲.

شرف‌الدین، سیدحسین (۱۳۹۴). سبک اهل بیت^(ع) در تفریحات و اوقات فراغت. *مطالعات اسلام و روانشناسی*، ۹ (۱۶)، ۵۴-۲۷.

صدر، سیدمحمدباقر (۱۳۷۵). *اقتصادنا*. قم: مکتب الاعلام الاسلامی.

عرب‌بافرانی، بهنام، موسائی، میثم، و هادوی‌نیا، علی‌اصغر (۱۴۰۲). واکاوی سیاست‌گذاری دولت متعارف در اقتصاد فرهنگ و مقایسه آن با رویکرد اسلامی. *اقتصاد و بانکداری اسلامی*، ۱۲ (۴۵)، ۳۲۱-۲۹۹.

کروچ، کالین (۱۳۸۸). دولت و بازار. در: کیت نش و آلن اسکات (ویراستاران)، *راهنمای جامعه‌شناسی*، ج ۲، ترجمه محمد خضری و همکاران، تهران: پژوهشکده مطالعات راهبردی.

کلینی، محمد بن یعقوب (۱۳۶۹). *الکافی*، ج ۴، تهران: دار الکتب الإسلامية.

مکارم شیرازی، ناصر، و جمعی از فضلا (۱۳۷۵). *پیام امام امیرالمؤمنین^(ع)*، تهران: دار الکتب الإسلامية.

ناظمی اشنی، علی، و اتفاق، ته‌مین (۱۳۹۲). *قانون‌گذاری اقتصادی مدرن: درآمدی بر نظریه و عمل*، تهران: انتشارات دنیای اقتصاد.

BEA – U.S. Bureau of Economic Analysis (2024). *Outdoor Recreation Satellite Account, U.S. and States. The recreation economy's performance in 2023 (BEA 24-53)*. Retrieved from: <https://www.bea.gov/news/2024/outdoor-recreation-satellite-account-us-and-states-2023>.

Cao, X., Islam Sarker, M., Zhang, J., Sun, Y., Xiong, S., & Ding, Y. (2022). Tourism competitiveness evaluation: Evidence from mountain tourism in China. *Frontiers in Psychology*.

Copenhagen Economics (2005). *Economic assessment of the barriers to the internal market for services*. Copenhagen.

Croes, R. (2011). Measuring and explaining competitiveness in the context

- of small island destinations. *Journal of Travel Research*, 50 (4), 431–442.
- Gratton, C., & Taylor, p. (2000). *Economics of Sport and Recreation*. Routledge.
- Hall, C.M. (2011). A typology of governance and its implications for tourism policy analysis. *Journal of Sustainable Tourism*, 19 (4–5), 437–457.
- Javed, M., & Tučková, Z. (2020). The role of government in tourism competitiveness and tourism area life cycle model. *Asia Pacific Journal of Tourism Research*, 25 (9), 997–1011. <https://doi.org/10.1080/10941665.2020.1819836>.
- Karnani, A. (2011). Doing well by doing good: The grand illusion. *California Management Review*, 53 (2), 69–86.
- Kennell, J. (2020). Tourism policy research after the COVID-19 pandemic: Reconsidering the role of the state in tourism. *Skyline Business Journal*, 16 (1), 68–72.
- Klaes, M. (2008). Entry on transaction costs (Contracting and monitoring). In *The New Palgrave Dictionary of Economics*.
- Kubickova, M., & Li, H. (2017). Tourism competitiveness, government and TALC model: Evaluation of Costa Rica, Guatemala and Honduras. *International Journal of Tourism Research*, 19 (2), 223–234.
- Lindström, L. (2011). Leisure, government and governance: A Swedish perspective. *Policy Futures in Education*, 9 (2), 183–192.
- Manski, C.F. (2012). Identification of preferences and evaluation of income tax policy. *NBER Working Paper. No.17755*.
- Rojek, C., Shaw, S., & Veal, A.J. (2006). *A Handbook of Leisure Studies*. Springer.
- Scott, M. Fuess Jr. (2006). Leisure time in Japan: How much and for whom? University of Nebraska & IZA Bonn.
- Stiglitz, J.E. (2012). *The Price of Inequality*. New York: W.W. Norton.
- Stiglitz, J.E. (2021). The proper role of government in the market economy: The case of the post-COVID recovery. *Journal of Government and Economics*, 1, 100004. <https://doi.org/10.1016/j.jge.2021.100004>
- Tribe, J. (2015). *The Economics of Recreation, Leisure and Tourism* (3rd ed.). Elsevier.
- World Travel and Tourism Council (2015). Tourism policy council. Retrieved July 22, 2019, from: <https://www.wttc.org/about/media-centre/press-releases>.